

**การบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต: กรณีศึกษาฝายมีชีวิตบ้านยางค้อม
อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช**

**Water Resource Management by Living Weir: A Case Study of
Yangkom Living Weir- Pipoon District, Nakhon Si Thammarat Province**

ดำรง โยธารักษ์*
นิพนธ์ รัตนคช
สุดารัตน์ สุดสมบูรณ์
อัสมา พิมพ์ประพันธ์
อรนุชา อยู่สกุล
พุทธิมล ชชรรัตน์
พนิตา อมลอย

ประภาพร ปิยะพิสุทธิศักดิ์

คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ วิทยาลัยเทคโนโลยีภาคใต้

*e-mail: y.damrong1962@gmail.com

Damrong Yotarak
Nipon Rattanakhot
Sudarat Sudsomboon
Asma Phimpraphan
Ornnucha Yusakun
Putwimon chotcharat
Panita Amloy
Prapaporn Piyapisuthisak

Faculty of Humanities and Social Sciences, Southern College of Technology

Received: March 31, 2018

Revised: June 23, 2018

Accepted: July 6, 2018

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษา (1) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช (2) รูปแบบความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต (3) ผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิตด้านกายภาพ ชีวภาพ การเมือง เศรษฐกิจ สังคม และ (4) ปัญหาอุปสรรคและข้อเสนอแนะกรอบแนวความคิดที่ผู้วิจัยใช้มาจากแนวคิดต่าง ๆ เกี่ยวกับการจัดการน้ำของรัฐ การจัดการความเสี่ยงจากภัยพิบัติโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน แนวคิดการจัดการน้ำโดยชุมชนการจัดการน้ำโดยฝายมีชีวิต ความร่วมมือ และการศึกษาผลกระทบ การเก็บข้อมูลใช้วิธีการเชิงคุณภาพ ด้วยการวิเคราะห์เอกสาร การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ คือ ประชาชนผู้มีส่วนได้ส่วนเสียอันเนื่องมาจากการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช โดยวิธีการเลือกกลุ่มตัวอย่างแบบเจาะจง ใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุปในการวิจัยเชิงคุณภาพโดยใช้วิธีการวิเคราะห์แบบอุปนัย

ผลการศึกษา พบว่า 1) ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ประกอบด้วย ปัจจัยหลัก 4 ปัจจัย คือ (1.1) ความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชน (1.2) การติดต่อสื่อสารกันของประชาชนในชุมชน (1.3) การสร้างการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน และ (1.4) ความเป็นผู้นำของนักการเมืองท้องถิ่น/ท้องถิ่น 2) รูปแบบความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต พบว่า ผู้ที่จะเป็นผู้ประสานให้เกิดความร่วมมือในการสร้างฝายมีชีวิตโดยการใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนผ่านการสื่อสาร อีกทั้งใช้การสื่อสารกับองค์กรภายนอกชุมชนเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจนนำไปสู่

ความร่วมมือกันในการสร้างฝายมีชีวิตบ้านยางค้อม 3) ผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ด้านสังคม พบว่า กระบวนการสร้างฝายมีชีวิตส่งผลให้บรรยากาศการมีส่วนร่วมของชาวบ้านในอดีตที่เป็นสังคมเอื้ออาทร/สังคมเฉลี่ยทุกข์แบ่งสุข ซึ่งเคยเกิดขึ้นในอดีตกลับคืนมาในพื้นที่อีกครั้ง ด้านการเมือง พบว่า การรวมตัวกันเพื่อสร้างฝายมีชีวิตเป็นการเมือง ภาคพลเมือง ด้านเศรษฐกิจ พบว่า กิจกรรมของฝายมีชีวิตบ้านยางค้อมส่งผลให้เกิดเศรษฐกิจชุมชน ด้านกายภาพ พบว่า การทำฝายมีชีวิตทำให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์โดยเห็นได้ในเชิงประจักษ์ คือ สภาพบ่อน้ำตื้นของชาวบ้านมีน้ำเพิ่มขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด แสดงให้เห็นถึงการซึมเข้าไปในดินของน้ำที่ถูกยกระดับขึ้นมาทั้งสองฝั่งประมาณข้างละ 2 กิโลเมตร นอกจากนี้ฝายมีชีวิตยังช่วยป้องกันน้ำท่วม และช่วยชะลอการไหลของน้ำ ด้านชีวภาพ พบว่า สัตว์น้ำเพิ่มปริมาณมากขึ้น หลักฐานที่เห็นได้ชัด คือ มีการพบพันธุ์ปลาต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจำนวน 38 ชนิด และที่น่าสนใจ คือ พันธุ์ปลาหลายชนิดที่หายไปหลายปีได้กลับมาใหม่ และ 4) ปัญหาอุปสรรคของฝายมีชีวิตบ้านยางค้อม คือ (4.1) ด้านขนาดของฝาย (4.2) ด้านงบประมาณ (4.3) อุปสรรคด้านการขัดแย้งทางความคิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และ (4) ด้านการขัดแย้งทางความคิดกับชาวบ้านบางกลุ่ม ข้อเสนอแนะจากการวิจัย คือ (1) ต้องทำความเข้าใจกับหน่วยงานภาครัฐทั้งเรื่องของแนวคิดการจัดการน้ำ และงบประมาณ (2) ต้องศึกษาเรื่องของดินในบริเวณที่ทำฝายเพื่อป้องกันความเสียหายจากกระแสน้ำ และ (3) ต้องมีการเรียนรู้เพื่อกำหนดขนาดของฝายมีชีวิตที่สามารถรับกระแสความแรงของน้ำ

คำสำคัญ: การบริหารจัดการน้ำ ฝายมีชีวิต

Abstract

This research aims to study (1) factors leading to the cooperation in water resource management by living weir in Yangkom Living Weir- Pipoon District, Nakhon Si Thammarat, 2) collaborative model for water management by living weir in Yangkom Living Weir- Pipoon District, Nakhon Si Thammarat, 3) impacts of water management on physical, biological, political, economic and social factors and 4) problems and obstacles in water management by living weir and provide suggestions. The conceptual framework used in this present research is based on the concept of water management by the government, the concept of community based disaster risk management, the concept of water management by the community, the concept of water management by living weir, the concept of cooperative working, and the concept about impact studies. This present research is a qualitative research. Document analysis, in-depth interview, participatory and non-participant observation were employed to collect the data. The participants in this research were the villagers affected from the management of water by the living weir in Yangkom Living Weir- Pipoon District, Nakhon Si Thammarat. Those participants were chosen by purposive selection. Analytic induction and focus groups were used to analyze the collected data.

The results revealed that 1) factors affecting the cooperation in water resource management by living weir consisted of four factors: (1.1) the relationship among people in the local area, (1.2) the communication among people in the local area, (1.3) the creation of community learning, and (1.4) the leader roles of local governmental officers. 2) The collaborative approach to the management of living weir found that the leader roles of local governmental officers used the communication among people in and out the local area through the creation of community learning to the water resource management by living weir. 3) The impact of water management by living weir on social life revealed that the process of creating a weir resulted in an atmosphere of participation of the villagers like in the past as the socially benevolent and happy society appeared in the area again. Political impact showed the integration of people in building the weir. The economic factor showed that the activities of the living weir resulted in a community economy. The physical factor found that the living weir area made the area seem to be abundant. The condition of the shallow wells of the villagers was significantly increased. It showed the seepage of the water that was raised on both sides, about 2 km. The living weir also helped prevent flooding and decrease the flow of water. The biological factor revealed that there was the increasing of aquatic

species. The obvious evidence was the existence of 38 species of fish found in the area. Interestingly, many species of lost fish had appeared and 4) problems and obstacles of the living weir in Yangkom were (4.1) the size of the living weir, (4.2) the budget, (4.3) the conflict among the governmental officers, and (4.4) the conflict among each group of the villagers. This present research suggested that (1) it is necessary to understand governmental agencies in terms of water management concepts, (2) It is necessary to study the soil in the living weir area in order to prevent damage of the water stream, and (3) it is necessary to learn more to determine the size of the weir that can resist the water force.

Keywords: Water Resource Management, The Living Weir

บทนำ

น้ำเป็นทรัพยากรสำคัญที่หล่อเลี้ยงมวลมนุษยชาติในโลกนี้ แต่เนื่องจากน้ำมีปริมาณจำกัด จึงจำเป็นต้องมีระบบการบริหารจัดการที่ดีเพื่อให้เกิดความสมดุลต่อระบบนิเวศ (Santasombat, 1994) ในช่วงทศวรรษที่ผ่านมาโลกต้องเผชิญทั้งวิกฤตน้ำท่วมและน้ำแล้งปีละหลายรอบ ประเทศไทยก็เช่นเดียวกันที่ยังคงพบกับปัญหาดังกล่าว ช้ำร้ายยังต้องเผชิญกับวิกฤตการบริหารจัดการน้ำที่มองว่ายังหาทางออกไม่ได้ หลายปีที่ผ่านมาการบริหารจัดการเรื่องน้ำกลายเป็นกระบวนการแก้ปัญหาแบบสงเคราะห์ แก้ปัญหาเดิม แบบเดิม เหมือนเดิมทุกปี การแก้ปัญหาน้ำดูเหมือนจะกลายเป็นช่องทางการใช้งบประมาณโดยปัญหาไม่ได้รับการแก้ไขอย่างแท้จริง เช่น การสร้างเขื่อนปูน ฝายปูนโดยภาครัฐที่ทำให้มีตะกอนหน้าเขื่อนหน้าฝาย และสัตว์น้ำไม่สามารถขึ้นลงเพื่อขยายพันธุ์ได้ ทำให้ความมั่นคงทางอาหารของชุมชนลดลง เป็นต้น (Yotharak & Noonuan, 2016) ที่ผ่านมามีการนำเอาวิทยาการการแก้ปัญหาจากประเทศที่มีความก้าวหน้ามาใช้ในประเทศกำลังพัฒนา เช่น ประเทศไทยการนำเอาวิทยาการดังกล่าวมาใช้ย่อมจะกระทบภูมิปัญญาความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนท้องถิ่นเดิม (Kaewtep, 1995; Nartsupa & Prasatset, 1980; Permphongsacharoen, 1993; Puchongkhakun, 1990; Nakhabin, 1997)

การที่ภาครัฐเข้าไปจัดการน้ำแทนชาวบ้านโดยขาดการมีส่วนร่วมของชาวบ้านหรือชุมชน จึงเกิดการเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชนเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำ เช่น การเคลื่อนไหวของประชาชนหรือชาวบ้านภาคเหนือและภาคตะวันออกเฉียงเหนือในการเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำโดยชุมชน อันเนื่องมาจากระบบเหมืองฝายที่เคยจัดการน้ำอย่างมีประสิทธิภาพในอดีตกำลังอ่อนแอลง (Rayanakorn, 2000; Tankimyong, 1985) และระบบการจัดการน้ำของรัฐไม่สัมพันธ์กับชาวบ้าน เช่น การเคลื่อนไหวเพื่อคัดค้านเขื่อนน้ำโจนในปี พ.ศ.2525 (Chaibun, 1995) หรือแม้กระทั่งการเคลื่อนไหวเพื่อเข้าไปมีส่วนร่วมในการจัดการน้ำโดยชุมชน

(Pinthong, 1992; Kiyurawong, Rakyutitham & Bunchai, 2002) ดังนั้นจะเห็นได้ว่า ยิ่งภาครัฐเข้าไปควบคุมการจัดการน้ำ ป่า แทนชาวบ้านมากขึ้นเท่าใดก็ยิ่งเกิดกระบวนการเคลื่อนไหวของกลุ่มชุมชนมากขึ้นเท่านั้น เมื่อนวัตกรรมจัดการน้ำที่ถูกต้องตรงสาเหตุยังไม่เกิดขึ้นอย่างจริงจังจากหน่วยงานภาครัฐเพราะการแก้ปัญหาอาจเป็นที่มาของการใช้งบประมาณใหม่ทุกปี แต่ปัญหายังไม่ได้รับการแก้ไขอย่างยั่งยืน ในขณะที่ภาคประชาชนเองได้ก่อให้เกิดนวัตกรรมจัดการน้ำในระดับชุมชนเนื่องจากประชาชนในพื้นที่เองต้องเผชิญกับปัญหาทุกปีซึ่งการแก้ปัญหาเชิงสงเคราะห์มีแต่จะทำให้ปัญหาเลวร้ายลง

หลายพื้นที่เริ่มก่อเกิดการจัดการน้ำด้วยตัวชุมชนเอง เช่น การจัดการลำน้ำ การรักษาดูแล การมีกติกาการใช้น้ำ แต่ก็ยังไม่สามารถจัดการกับการมีน้ำตลอดทั้งปีได้ แต่ละพื้นที่จึงพยายามคิดค้นนวัตกรรมสำหรับการจัดการน้ำของชุมชนในรอบ 2 ปีที่ผ่านมาในพื้นที่ภาคใต้ได้เกิดนวัตกรรมจัดการน้ำโดยชุมชนหรือที่เรียกว่า “ฝายมีชีวิต” โดยเฉพาะในจังหวัดนครศรีธรรมราช รูปธรรมการปฏิบัติการที่สร้างขึ้นกลายเป็นรูปแบบที่สำคัญของการจัดการน้ำโดยชุมชนก่อให้เกิดการขยายผลไปยังชุมชนอื่น ๆ ทั้งภายในจังหวัดและจังหวัดอื่น ๆ ทำให้รูปแบบการจัดการน้ำโดยชุมชนได้รับการยอมรับและขยายผลมากขึ้น ฝายมีชีวิตเป็นกระบวนการเปลี่ยนวิธีคิดจากการพัฒนาที่มุ่งใช้เงินแก้ปัญหาเป็นการพัฒนาที่ต้องเริ่มจากกระบวนการเรียนรู้ที่ทำให้เกิดปัญหาก่อนตั้งศักยภาพของชาวบ้านที่มีอยู่ในชุมชนออกมาใช้หากมีการจัดการกระบวนการเรียนรู้ก็จะเห็นศักยภาพดังกล่าว

จากการสร้างฝายมีชีวิตในจังหวัดนครศรีธรรมราชพบว่า ก่อให้เกิดการฟื้นตัวของระบบนิเวศ เกิดการยกระดับความสูงของน้ำเหนือฝาย ความหลากหลายทางชีวภาพกลับคืนมา ฝายมีชีวิตก่อให้เกิดความภาคภูมิใจของชุมชน ดังเช่นฝายมีชีวิตบ้านยางค้อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ซึ่งเป็นฝายมีชีวิตที่มีขนาดใหญ่ที่สุด คือ มีความกว้าง 35 เมตร ยาว 45 เมตร เป็นฝายที่ยกระดับน้ำให้กับพื้นที่ต้นน้ำ

ดาปีซึ่งเดิมที่ได้รับการขุดลอกเพื่อแก้ปัญหาน้ำท่วม แต่เมื่อถึงหน้าแล้งก็จะประสบกับปัญหาขาดน้ำ น้ำไม่มีโอกาสได้เติมให้ดินทั้งสองฝั่ง คลองไม่มีต้นไมให้เก็บน้ำส่งผลกระทบต่อระบบนิเวศอย่างกว้างขวาง การเกิดขึ้นของฝายมีชีวิตได้แก้ปัญหาต่อระบบนิเวศที่ผิดเพี้ยนไปให้กลับคืนมา และที่สำคัญ คือ การกลับมาของพลังในชุมชนที่เกิดความร่วมมือร่วมใจกันทำฝายมีชีวิต ฝายมีชีวิตเป็นเครื่องมือในการสร้างน้ำโดยชุมชน เพราะน้ำเป็นสิ่งจำเป็นต่อมวลมนุษยชาติ เป็นปัจจัยพื้นฐานต่อฐานการผลิตของชาวบ้านที่จะสามารถนำไปสู่การพึ่งตนเองและเข้มแข็งได้ เพราะเมื่อเศรษฐกิจของชุมชนเข้มแข็งก็จะส่งผลให้ระบบเศรษฐกิจของประเทศเข้มแข็งในที่สุด ทำให้เกิดผลกระทบต่อการสร้างความเข้มแข็งทางสังคม และการเมืองอย่างยั่งยืน

ดังนั้นผู้วิจัยจึงมีความสนใจที่จะค้นหาว่า ปัจจัยใดที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำดังกล่าว เพื่อนำไปสู่การสร้างรูปแบบความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิตในพื้นที่ได้อย่างเหมาะสม เพื่อตอบสนองนโยบายและยุทธศาสตร์แห่งรัฐ ในการเสริมสร้างความเข้มแข็งของเศรษฐกิจฐานรากและสร้างกลไกเชื่อมโยงกับเครือข่ายชุมชนท้องถิ่น อีกทั้งศึกษาผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิตด้านกายภาพ ชีวภาพ การเมือง เศรษฐกิจ และสังคม ตลอดจนปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พร้อมกับข้อเสนอแนะหรือแนวทางแก้ไขเพื่อการรับมือที่ดีกว่าในอนาคต

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช
2. เพื่อศึกษารูปแบบความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช
3. เพื่อศึกษาผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิตด้านกายภาพ ชีวภาพ การเมือง เศรษฐกิจ

และสังคม

4. เพื่อศึกษาปัญหาและอุปสรรคในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช พร้อมกับข้อเสนอแนะหรือแนวทางแก้ไขเพื่อการรับมือที่ดีกว่าในอนาคต

วิธีการวิจัย

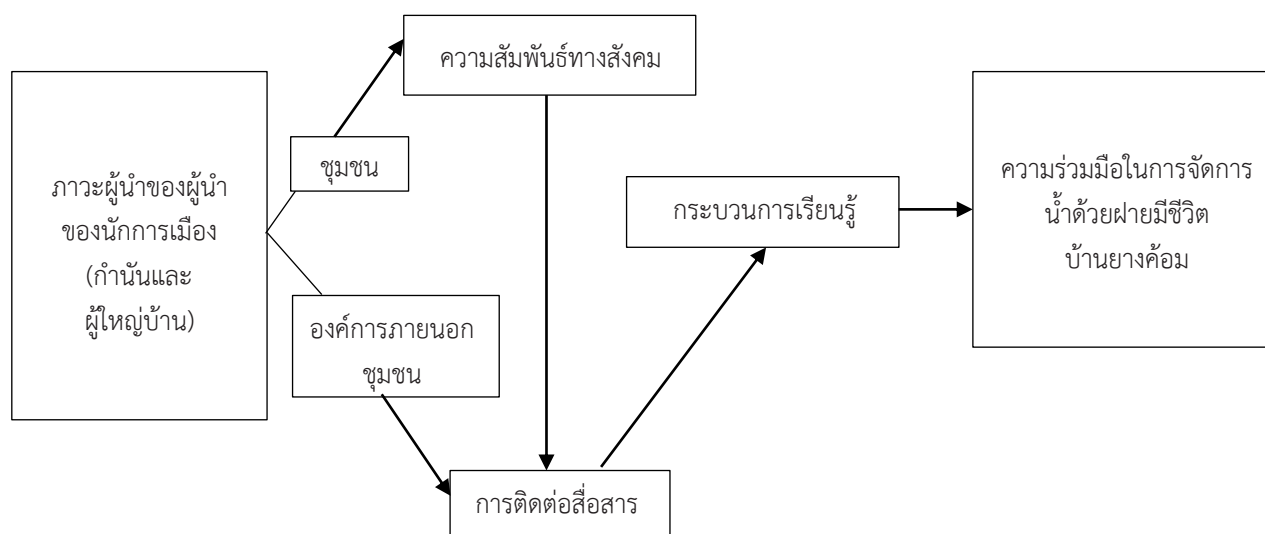
การวิจัยนี้เป็นการวิจัยในเชิงคุณภาพใช้วิธีการตรวจสอบสามเส้าด้านข้อมูลและวิธีรวบรวมข้อมูล และวิเคราะห์ข้อมูลแบบอุปนัย (Analytic Induction) คือ วิธีตีความ สร้างข้อสรุปข้อมูลจากรูปธรรมหรือปรากฏการณ์ที่มองเห็น (Chantawanit, 2000) ซึ่งข้อมูลที่น่าวิเคราะห์จะเป็นข้อความบรรยาย (Descriptive) ที่ได้จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วมจากการเป็นผู้ร่วมงานสร้างฝายมีชีวิตของนักวิจัย การสัมภาษณ์เชิงลึกและการสนทนากลุ่มกับผู้มีส่วนร่วมในการทำฝายมีชีวิต ประกอบด้วย ภาคประชาชน ภาคเอกชน นักวิชาการ ผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ ผู้นำชุมชนที่ไม่เป็นทางการ และเจ้าหน้าที่รัฐ อีกทั้งชาวบ้านที่ได้รับผลกระทบ

ผลการวิจัย

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราชซึ่งได้จากการสังเกตแบบมีส่วนร่วมและไม่มีส่วนร่วม การสัมภาษณ์ การสนทนากลุ่มแล้วผู้วิจัยได้สร้างข้อสรุปจากข้อมูลดังกล่าวประกอบด้วย 4 ปัจจัยหลัก ได้แก่ 1) ความสัมพันธ์ของประชาชนในชุมชน 2) การติดต่อสื่อสารกันของประชาชนในชุมชน 3) การสร้างการเรียนรู้ของประชาชนในชุมชน และ 4) ความเป็นผู้นำของนักการเมืองท้องถิ่น/ท้องที่

รูปแบบความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิต ตำบลยางค้อม อำเภอพิบูลย์ จังหวัดนครศรีธรรมราช

รูปที่ 1 ความสัมพันธ์ระหว่างปัจจัยของความร่วมมือ

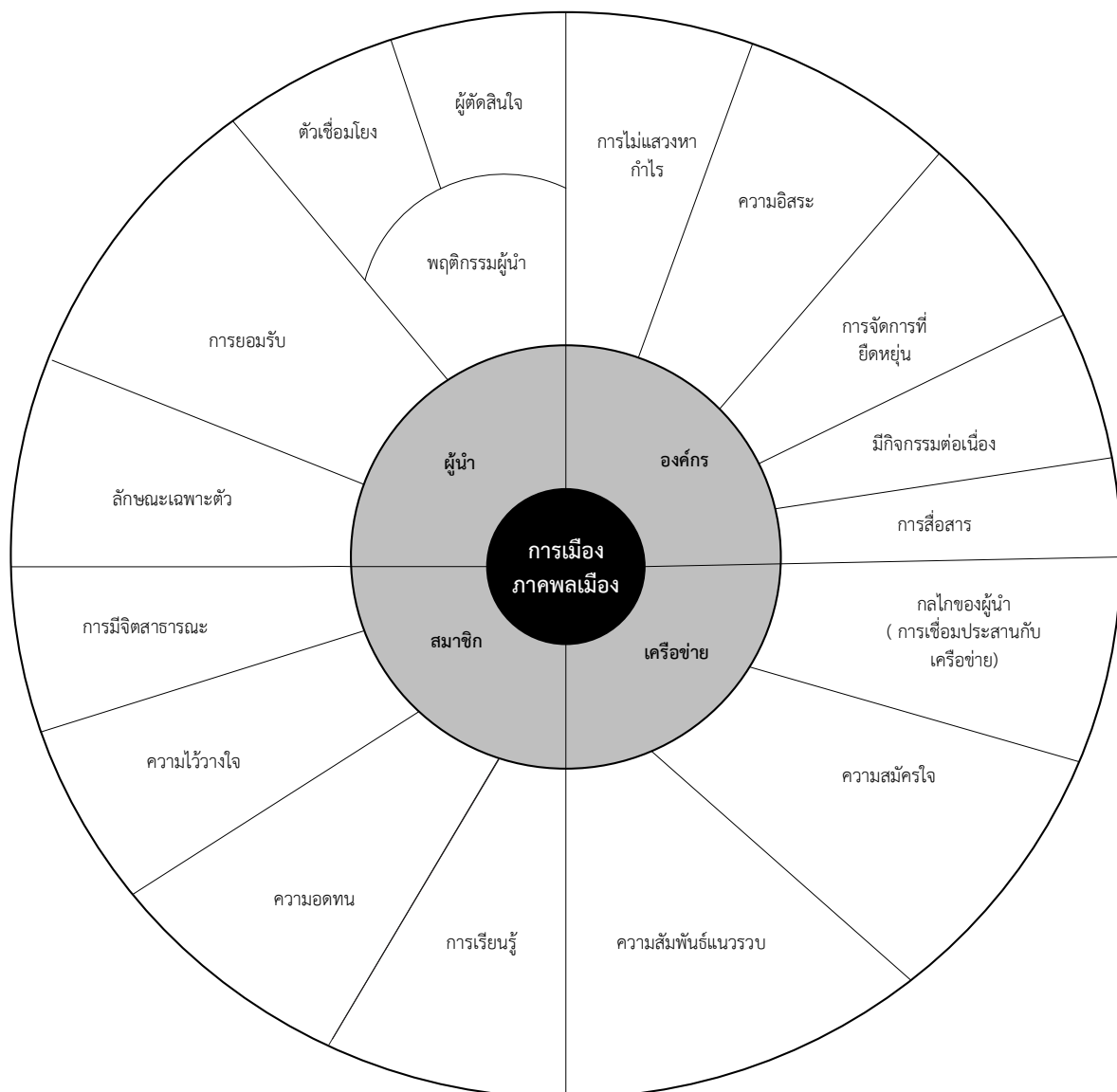
จากรูปที่ 1 อธิบายได้ว่า ผู้นำจะเป็นผู้ประสานให้เกิดความร่วมมือในการสร้างฝายมีชีวิตโดยใช้ความสัมพันธ์ทางสังคมที่มีอยู่ในชุมชนผ่านการสื่อสาร อีกทั้งใช้การสื่อสารกับองค์กรภายนอกชุมชนเพื่อให้เกิดกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันจนนำไปสู่ความร่วมมือกันในการสร้างฝายมีชีวิตบ้านยางค้อม

ผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำด้วยฝายมีชีวิตได้ศึกษาทั้งหมด 5 ด้าน พบว่า

1) ผลกระทบทางสังคม กล่าวได้ว่า บรรยากาศการมีส่วนร่วมของชาวบ้านที่เป็นสังคมเอื้ออาทร/สังคมเฉลี่ยทุกข์แบ่งสุขซึ่งเคยเกิดขึ้นในอดีตได้กลับมาอีกครั้งหลังจากที่ถูกแทนที่ด้วยสังคมตัวใครตัวมันมาช่วงระยะเวลาหนึ่ง

2) ผลกระทบทางการเมือง กล่าวได้ว่า การสร้างฝายมีชีวิตบ้านยางค้อม เป็นลักษณะของ “การเมืองภาคพลเมือง” เพราะ เป็นการแสดงออกตามสิทธิในการใช้อำนาจของพลเมือง

กระทำกิจกรรมสาธารณะร่วมกันของปัจเจกบุคคลผ่านกลุ่มหรือองค์กร เป็นกิจกรรมการเคลื่อนไหวที่มีรูปแบบตอบโต้ท้าทายอำนาจรัฐ และมีรูปแบบการสนับสนุนต่ออำนาจรัฐไปพร้อมกันทั้งสองแบบ แต่มีเป้าหมายเพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อสาธารณะโดยใช้กระบวนการต่าง ๆ ที่เป็นตัวขับเคลื่อนการเมืองภาคพลเมือง ซึ่งสามารถพิจารณาได้จาก 4 ส่วน คือ กลุ่ม/องค์กร ผู้นำ สมาชิก และเครือข่าย โดยแต่ละส่วนมีตัวชี้วัด ดังนี้ คือ (1) กลุ่มองค์กร ประกอบด้วย การไม่แสวงหากำไร ความอิสระ การจัดการที่ยืดหยุ่น กิจกรรมต่อเนื่อง การสื่อสาร (2) ผู้นำ ประกอบด้วย การยอมรับ พฤติกรรมการนำ (ตัวเชื่อมโยง ผู้ตัดสินใจ) (3) สมาชิก ประกอบด้วย การมีจิตสาธารณะ ความไว้วางใจ ความอดทน การเรียนรู้ (4) เครือข่าย ประกอบด้วย ความสัมพันธ์แบบราบ ความสมัครใจ กลไกของผู้นำ (การเชื่อมประสานกับเครือข่ายของผู้นำ) (รูปที่ 2)

รูปที่ 2 การเมืองภาคพลเมือง

3) ผลกระทบทางเศรษฐกิจ การก่อเกิดของฝายมีชีวิตบ้านยางค่อม เป็นปัจจัยส่งเสริมทำให้ชุมชนเกิดการผลิ การบริโภคและการกระจายผลผลิต โดยผ่านกระบวนการซื้อขายแลกเปลี่ยนผลผลิตซึ่งกันและกัน และมีการใช้สื่อกลางในการแลกเปลี่ยน อย่างที่เรียกกันว่า เศรษฐกิจชุมชนนั่นเอง โดยมีจุดเด่น คือ จะไม่มุ่งเน้นการแข่งขันสูงสุด กำไรสูงสุด แต่จะเน้นให้ความสำคัญกับความร่วมมือของคนในชุมชน และจะไม่มีการผูกขาดในกิจการใด ๆ เกิดขึ้น ทั้งนี้เพราะชุมชนเป็นเจ้าของร่วมกันและที่สำคัญคือมีการจัดการความรู้

4) ผลกระทบทางด้านกายภาพ การทำฝายมีชีวิตทำให้พื้นที่อุดมสมบูรณ์โดยเห็นได้ในเชิงประจักษ์ คือ สภาพบ่อน้ำต้นของชาวบ้านที่มีน้ำเพิ่มขึ้นมาอย่างเห็นได้ชัด แสดงให้เห็นถึงการซึมเข้าไปในดินของน้ำที่ถูกยกระดับขึ้นมาจากทั้งสองฝั่ง

ประมาณข้างละ 2 กิโลเมตร นอกจากนั้นฝายมีชีวิตยังช่วยป้องกันน้ำท่วม และช่วยชะลอการไหลของน้ำ แต่ในขณะเดียวกันก็มีข้อกังวลว่า ถ้าเมื่อไรมีน้ำมากทำให้ฝายพัง ก็ทำให้ทุ่งทรายจะจัดกระจายไปอยู่ตามแหล่งต่าง ๆ ส่งผลต่อสัตว์น้ำได้บางส่วน และตะกอนทรายตกถมหลังฝายจนระบบนิเวศลำธารเสียหายและลำธารสูญเสียศักยภาพในการเป็นทางน้ำ และ 5) ผลกระทบทางด้านชีวภาพ สัตว์น้ำเพิ่มปริมาณมากขึ้น หลักฐานที่เห็นได้ชัด คือ มีการพบพันธุ์ปลาต่าง ๆ เพิ่มขึ้นจำนวน 38 ชนิด และที่น่าสนใจ คือ พันธุ์ปลาหลายชนิดที่หายไปหลายปีได้กลับมาใหม่ เพราะใช้ปลาที่ใช้ฝากดินไว้ดังกล่าวยังไม่ตายเพียงแต่รอสภาพแวดล้อมที่เอื้อต่อการขยายพันธุ์ เช่น น้ำ อุณหภูมิ เป็นต้น แสดงให้เห็นถึงความหลากหลายทางชีวภาพที่กลับมา

ปัญหาอุปสรรคของฝ่ายมีชีวิตบ้านยางค่อม คือ 1) ปัญหาอุปสรรคด้านขนาดของฝ่าย 2) ด้านงบประมาณ 3) ด้านการขัดแย้งทางความคิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ และ 4) ด้านการขัดแย้งทางความคิดกับชาวบ้านบางกลุ่ม

อภิปรายผลการวิจัย

ปัจจัยที่ส่งผลต่อความร่วมมือในการบริหารจัดการน้ำด้วยฝ่ายมีชีวิต ตำบลยางค่อม อำเภอพิปูน จังหวัดนครศรีธรรมราช ประกอบด้วย ปัจจัยหลัก 4 ปัจจัย ดังกล่าวซึ่งสอดคล้องกับการสรุปของผู้วิจัยจากการศึกษาของ Coombs (1981); Fosler & Berger (1982); Balum (1993) ซึ่งสามารถสรุปได้ว่า ปัจจัยที่สัมพันธ์กับความร่วมมือ คือ กระบวนการจัดการ กระบวนการเรียนรู้ การติดต่อสื่อสาร ภาวะความเป็นผู้นำ การประสานงาน การมีส่วนร่วม ความขัดแย้ง บริบทสภาพแวดล้อม ความยืดหยุ่น แรงจูงใจ ความพอเพียงของทรัพยากร และลักษณะส่วนบุคคลอีกทั้งยังสอดคล้องกับ Lakkhanaphichonchat (1997) ที่กล่าวว่า รูปแบบของความร่วมมือระหว่างองค์กรก่อให้เกิดการพัฒนาโดยใช้ชุมชนเป็นฐาน (Community-based Approach) อย่างไรก็ดีตามงานวิจัยชิ้นนี้พบเพิ่มเติมว่า ความเป็นผู้นำของนักการเมืองท้องถิ่น/ท้องถิ่นที่มีบทบาทสำคัญในการทำให้เกิดความร่วมมืออีกปัจจัยหนึ่ง

รูปแบบความสัมพันธ์ของปัจจัยที่ส่งผลให้เกิดความร่วมมือมี 4 ปัจจัยดังกล่าวสอดคล้องกับ Wasi (1993) ที่ได้เสนอแนวคิดรูปแบบความร่วมมือในลักษณะของเบญจภาคี กล่าวคือ ทำงานแบบมีหุ้นส่วนในการพัฒนา (Partnership) ระหว่าง 5 ฝ่าย คือ ชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชน นักวิชาการ ราชการ ธุรกิจ ซึ่งความร่วมมือระหว่างฝ่ายต่าง ๆ ถือเป็นหัวใจของการพัฒนาภายใต้ความร่วมมือดังกล่าว เสนอแนะว่า ควรเรียนรู้และพัฒนาจากการปฏิบัติงานร่วมกัน (Interactive Learning through Action)

ผลกระทบทางสังคม ซึ่งสอดคล้องกับ Saving Rattanamongkol (as cited in Watthanasiri, 2003) ที่ได้แบ่งผลกระทบตามแง่มุมของเนื้อหาในส่วนที่เป็นผลกระทบทางสังคมว่าหมายถึง ผลกระทบที่เกี่ยวข้องกับวิถีดำเนินชีวิตของประชาชนในแง่ของระบบคุณค่าและพฤติกรรมทางสังคม

ผลกระทบทางการเมืองสอดคล้องกับการศึกษาของ Boonsuaykhan (2014) ได้ศึกษาพัฒนาตัวชี้วัดการเมืองภาคพลเมืองในบริบทประชาธิปไตยไทย พบว่า การเมืองภาค

พลเมืองมีลักษณะประกอบด้วย ประการแรก กลุ่ม องค์กร หรือขบวนการทางสังคม ประการที่สอง คุณลักษณะของผู้นำ แกนนำ ประการที่สาม คุณลักษณะของสมาชิก ประการที่สี่ การเชื่อมโยงเครือข่าย

ผลกระทบทางเศรษฐกิจสอดคล้องกับ Supapong (1998) ที่กล่าวถึงเศรษฐกิจชุมชนว่า เป็นแนวคิดในการแก้ไข ปัญหาเศรษฐกิจและเชื่อว่าจะสามารถแก้ไขปัญหาเศรษฐกิจของประเทศได้

ผลกระทบทางกายภาพและชีวภาพสอดคล้องกับ Saving Rattanamongkol (as cited in Watthanasiri, 2003) ที่ได้แบ่งผลกระทบตามแง่มุมของความเป็นจริงที่เกิดขึ้น (Reality) คือ ผลกระทบเชิงภาวะวิสัย (Objective Impact) ซึ่งได้แก่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นตามกฎเกณฑ์หรือสภาพทางด้านกายภาพที่ไม่ได้ขึ้นอยู่กับความต้องการของปัจเจกชนคนใดคนหนึ่ง ผลกระทบอีกประเภทหนึ่ง คือ ผลกระทบเชิงอัตวิสัย (Subjective Impact) ได้แก่ ผลกระทบที่เกิดขึ้นในความรู้สึกนึกคิดภายในจิตใจต่อความเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ได้แก่ ด้านสังคม และ วัฒนธรรม ความขัดแย้ง เป็นต้น

สรุป

การเมืองภาคพลเมืองของฝ่ายมีชีวิตยางค่อมมีจุดกำเนิดมาจากความคับข้องใจของพลเมืองที่ไม่นิ่งดูดายในกิจกรรมสาธารณะ ความคับข้องใจต่าง ๆ ได้แก่ การรอคอยงบประมาณในการทำโครงการเพื่อแก้ปัญหาหรือแม้แต่มิโครงการที่ลงมาแล้ว แต่ก็ยังมีผลกระทบจากการบริหารจัดการน้ำของภาครัฐ ปัจจัยดังกล่าวเป็นปัจจัยหรือเงื่อนไขจำเป็น อย่างไรก็ตามการมีเงื่อนไขจำเป็นอย่างเดียวอาจไม่เกิดการรวมกลุ่มกันเพื่อขับเคลื่อน แต่ต้องมีเงื่อนไขเพียงพอ ได้แก่ ภาวะผู้นำ การสื่อสาร การเรียนรู้ทั้งจากบุคคลภายนอกและคนในชุมชนเองที่มีความสัมพันธ์ต่อกัน สำหรับกรณีของฝ่ายมีชีวิตยางค่อมได้มีเงื่อนไขเพียงพอ คือ เริ่มจากการเรียนรู้ คือ การทำเวทีประชาเข้าใจจนผู้นำและชาวบ้านพร้อมใจรวมตัวกันเป็นกลุ่มองค์กรด้วยการมีความสัมพันธ์กันทางสังคม มีการสื่อสาร เพื่อแก้ปัญหาเรื่องการขาดแคลนน้ำในหน้าแล้ง และแก้ปัญหาหน้าท่วมขังในหน้าน้ำหลากด้วยการทำฝ่ายมีชีวิต ในงานวิจัยชิ้นนี้ได้เสนอรูปแบบความร่วมมือในส่วนของเงื่อนไขเพียงพอ คือ รูปแบบภาวะผู้นำของผู้นำของนักการเมืองท้องถิ่น รูปแบบความสัมพันธ์ทางสังคม รูปแบบการสื่อสาร และรูปแบบกระบวนการเรียนรู้ กล่าวคือ เมื่อรวมกลุ่มกันแล้วปัจจัยหรือกิจกรรมของกลุ่มที่ต้องให้

เป้าหมายได้รับความสำเร็จ ก็คือ การสื่อสาร การเรียนรู้ ความสัมพันธ์ทางสังคม (ทั้งกับสมาชิกภายในกลุ่มและเครือข่ายภายนอก) อาจเรียกรวมกันว่า การจัดการคน งบประมาณ สิ่งของ วัสดุอุปกรณ์ และอาหารที่ได้จากการบริจาค เป็นต้น โดยผู้นำ อย่างไรก็ตามหากสมาชิกไม่มีจิตสาธารณะ ไม่มีความอดทน ก็ไม่สามารถขับเคลื่อนให้ฝ่ายมีชีวิตประสบความสำเร็จได้

กระบวนการสร้างฝ่ายมีชีวิตอย่างค่อมเป็นการเมืองภาคพลเมือง ตามความหมายของการเมืองภาคพลเมืองที่หมายถึง การลุกขึ้นมาจัดการตนเองของปัจเจกบุคคลเพื่อแสดงตัวตนในฐานะของสมาชิกสังคมในบริบทแนวคิดชุมชนนิยมในกิจกรรมสาธารณะ (พลเมือง) ที่เน้นการสร้างอำนาจทางการเมืองจากการสร้างอำนาจทางสังคมผ่านกลุ่ม องค์กร โดยที่กลุ่ม องค์กรจะเป็นเครื่องมือของพลเมืองในการดำรงอยู่อย่างมีเกียรติภูมิ ศักดิ์ศรี หากมองในประเด็นเศรษฐกิจพบว่า กระบวนการสร้างฝ่ายมีชีวิตอย่างค่อมเป็นกระบวนการแก้ปัญหาเศรษฐกิจในระดับฐานรากเรียกว่า เศรษฐกิจชุมชน ซึ่งถ้าหากเศรษฐกิจในระดับชุมชนเข้มแข็งก็จะเป็นฐานที่ส่งผลให้ระดับเศรษฐกิจข้างบนเข้มแข็งไปโดยปริยาย ซึ่งเศรษฐกิจชุมชนจะเข้มแข็งหรือไม่ขึ้นอยู่กับฐานการผลิตของชุมชน คือ ทรัพยากรน้ำ ป่า ดิน นอกจากนี้ยังพบว่า สภาพทางกายภาพและชีวภาพที่เปลี่ยนไปจากการยกระดับน้ำในแม่น้ำตาปีตรงบริเวณบ้านยางค่อมส่งผลให้ดินมีความอุดมสมบูรณ์ระดับน้ำใต้ดินเพิ่มสูงขึ้นทำให้พืชที่เกษตรกรปลูกมีความเขียวชะอุ่มให้ผลผลิตเพิ่มขึ้น สัตว์น้ำเพิ่มปริมาณมากขึ้น เมื่อทรัพยากรน้ำ ดิน ป่า มีความสมบูรณ์ กล่าวได้ว่า ระบบเศรษฐกิจชุมชนมีความเข้มแข็ง เมื่อเศรษฐกิจดี ผู้คนมีจิตสำนึกของความเป็นพลเมืองอันเป็นรากฐานของการปกครองระบอบประชาธิปไตย เกิดสังคมเฉลี่ยทุกข์แบ่งสุขหรือสังคมเอื้ออาทรตามมา

อย่างไรก็ตามฝ่ายมีชีวิตบ้านยางค่อมก็ต้องพบกับปัญหาอุปสรรคต่าง ๆ คือ 1) ด้านขนาดของฝ่าย 2) ด้านงบประมาณ 3) ด้านการขัดแย้งทางความคิดกับเจ้าหน้าที่ของรัฐ 4) ด้านการขัดแย้งทางความคิดกับชาวบ้านบางกลุ่ม ข้อเสนอแนะที่ได้มาจากการลงพื้นที่ของนักวิจัย คือ 1) ต้องทำความเข้าใจกับหน่วยงานภาครัฐทั้งเรื่องของการจัดการน้ำ และเรื่องงบประมาณ 2) ต้องศึกษาเรื่องของดินในบริเวณที่ทำฝ่ายเพื่อการป้องกันความเสียหายจากกระแสน้ำ และ 3) ต้องมีการเรียนรู้เพื่อกำหนดขนาดของฝ่ายมีชีวิตที่สามารถรับกระแสความแรงของน้ำ

ข้อเสนอแนะ

ข้อเสนอแนะที่ได้มาจากการวิจัย คือ 1) ต้องทำความเข้าใจกับหน่วยงานภาครัฐทั้งเรื่องของการจัดการน้ำ และเรื่องงบประมาณ 2) ต้องศึกษาเรื่องของดินในบริเวณที่ทำฝ่ายเพื่อการป้องกันความเสียหายจากกระแสน้ำ และ 3) ต้องมีการเรียนรู้เพื่อกำหนดขนาดของฝ่ายมีชีวิตที่สามารถรับกระแสความแรงของน้ำ

References

- Balum, F. E. (1993). Healthy cities and change: Social movement a bureaucratic tool. *Health Promotion International*, 4(7), 161-172.
- Boonsuaykhan, R. (2014). *Political Indicators in the Democratic Republic of Thailand*. Nakhon Si Thammarat: Suaphinkapim Publisher. [in Thai]
- Chaibun, K. (1995). *The Truth of the Dam: A Study of Discourse Practice in Thai Society from B.E. 2490-2537*. Unpublished M.A. Thesis (Sociology and Anthropology). Thammasat University. Thailand. [in Thai]
- Chantawanit, S. (2000). *Qualitative Research Method*. Bangkok: Chulalongkorn University Publisher. [in Thai]
- Coombs, P. H. (1981). *New Strategic for Improving Ruled Family Life: International Council for Educational Development*. USA: Essex, CT.
- Fosler, R., S., & Berger, A. R. (1982). *Public-Private Partnership in American Cities: Seven Case Studies*. Lexington, USA: n.p.
- Kaewtep, K. (1995). *Community Cultural Development*. Bangkok: Catholic Council of Thailand. [in Thai]
- Kiyurawong, S., Rakyutitham, A., & Bunchai K. (2002). Northern Region Farmer Network Movement to Protect Community Rights in Natural Resource Management and the Identity of the Nation. (In Pongpaijit, et al) (Editorial), *Lifestyle, Fighting, and Movement - Contemporary People* (p. 241-285). Bangkok: The Thailand Research Fund. [in Thai]
- Lakkhanaphichonchat, T. (1997). *Community Social Work*. Bangkok: Thammasat University Publisher. [in Thai]

- Nakhabun, A. (1997). *Knowledge in Multilateral Natural Resource Management*. Bangkok: Khobfi Publisher. [in Thai]
- Nartsupa, C., & Prasatset, S. (1980). *Thailand Economic System in 1851-1910*. (In Nartsupa, C.) (Editorial). *The evolution of Thai capitalism* (p. 1-48). Bangkok: Sarnsuksakanpim. [in Thai]
- Permpongsacharoen, W. (1993). *Limitations and Conflicts between Core Concepts in Resource Management and Ecological Knowledge of Local People*. (In Nicrowatthanayingyong) (Editorial), *Environment* 36: People must be involved in environmental management (p. 281-298). The 4th Seminar on the Conservation of Natural Resources and Environment, Thailand, December 18-19, 1993, at Queen Sirikit National Convention Center, Bangkok: Thai Environmental Institute. [in Thai]
- Pinthong, C. (1992). *The Evolution of Pioneers in the Wild*. (2nd ed). Bangkok: Community Development Institute. [in Thai]
- Puchongkhakun, A. (1990). *State and Village in Thai Study*. Bangkok: Thammasat University Publisher. [in Thai]
- Rayanakorn, K. (2000). *Laws on Water Resources Management*. (In Karnchanapan) (Editorial), *Community Dynamics in Resource Management* (p. 367-425). Bangkok: The Thailand Research Fund. [in Thai]
- Santasombat, Y. (1994). *Water 1369*. Bangkok: Kobfi Publisher. [in Thai]
- Supapong, S. (1998). *Sufficiency Economy: Survival of Thai Society*. Family Documentary Magazine (September) 1998. [in Thai]
- Tankimyong, A. (1985). Social Organization in Irrigation, Mining and Resource Mobilization: The Comparison between Highland Communities and Lowland Communities in Northern Thailand. *Journal of Social Science*, 7(1), 158-194. [in Thai]
- Wasi, P. (1993). *Farmer Institutional Development*. Bangkok: Mohchaoban Publisher. [in Thai]
- Watthanasiri, W. (2003). *Comment on the Economic, Society, and Environment Impact from the Construction of Highway No. 3 (Sukhumvit) toward People along Two Sides Way*. Chonburi: Burapha University. [in Thai]
- Yotharak, D., & Noonuan, P. (2016). *Earth Gives Water, Weir Gives Life. Academic Conference Raising Awareness for Developing and Driving Public Policy for Participatory Health in the South and the Citizen Power Project Creating a Southern Living Project*. Photobass. Songkhla. Thailand. [in Thai]